

MILORAD STOJOVIĆ KAO POZNAVALAC KNJIŽEVNIH PRILIKA U CRNOJ GORI

Marijana Terić

The book “Literary topics” contains essays dedicated to Njegoš, Marko Miljanov, Mirko Banjević, Radovan Zogović, Janko Đonović, Branko Banjević, Blažo Šćepanović and others. In each one of them Stojović analyses those poetic principles that make them recognisable authors. In other part of the book under the title “Reviews, analyses, essays” we perceive the great experience and literary knowledge of Milorad Stojović. Special attention is drawn to the essays in which this author proved to be a great observer, polemicist and connoisseur of the literary-cultural circumstances in Montenegro.

Jedan od rijetkih autora koji je svoj životni vijek posvetio izučavanju crnogorske književnosti i kulture, afirmaciji i osvjetljavanju brojnih crnogorskih stvaralaca, ali i aktivnome djelovanju u očuvanju nacionalnoga književnoistorijskoga i kulturnoga blaga jeste, svakako, Milorad Stojović. Izuzetno produktivan književnik, književni i pozorišni kritičar i antologičar, Stojović je ostavio iza sebe literarna djela od neprocjenjivoga značaja za književnu montenegristiku. Kao čovjek neiscrpane energije, nije prestajao da istražuje, bogati i

upoznaje čitalačku javnost s neotkrivenim ili nedovoljno proučenim stvaraocima, dajući im zasluženu književno-kritičku ocjenu. Autor je prve poslijeratne antologije crnogorske književnosti, potom „Antologije crnogorske poezije: XX vijek“, jedan od pokretača Biblioteke „Luča“, urednik i priređivač brojnih izdanja, među koja izdvajamo čuveni jugoslovenski književni časopis „Stvaranje“. Pored toga, dobitnik je Trinaestojulske nagrade za knjigu eseja o međuratnoj crnogorskoj književnosti iz 1968. godine – „Nadmoć ljudskosti“.

Publikovanje studije „Književne teme“ u izdanju Fakulteta za crnogorski jezik i književnost samo je još jedna potvrda o neumornome stvaralačkome angažmanu, na kojemu je Stojović radio sve do svoje smrti. Da knjiga „predstavlja izbor iz autorova višedecenijskoga bavljenja pitanjima književnosti, posebno crnogorske, ali i kulture u najširem smislu riječi“, napominje jedan od urednika, koji naglašava da su „svi tekstovi obuhvaćeni ovim izdanjem pravopisno ujednačeni sa zvaničnim pravopisom crnogorskoga jezika i donekle prilagođeni strukturi knjige“. U tome smislu, „Književne teme“ donose dva konstitutivna dijela: „Studije i ogledi“ i „Osvrti, prikazi, rasprave“, u kojima autor obrađuje reprezentativne stvaraoce crnogorske književne produkcije. Tako se u uvodnome dijelu knjige nalaze tekstovi posvećeni Njegošu, Marku Miljanovu, Mirku Banjeviću, Radovanu Zogoviću, Janku Đonoviću, Branku Banjeviću, Blažu Šćepanoviću i drugima. U svakome od njih Stojović na recentan način sagledava ona poetička načela koja ih čine prepoznatljivim autorima. Na taj način, početnom studijom o Njegošu („Daljinske poruke, Nad Njegoševom prepiskom“) Stojović skreće pažnju na važnost njegovih pronađenih i objavljenih pisama, koja predstavljaju svjedočanstvo vremena koje je iza nas, a u kojima se „kao u ogledalu vidi čitava Crna Gora za dvadeset godina Njegoševе vladavine, njena politika i kultura, njeni odnosi sa sušedima i evropskim

državama, njene unutrašnje prilike, odnosno neprilike, i prije svega, njen mučan i naporan put ka slobodi“. Zanimljivim fragmentima iz pojedinih pisama, Stojović otkriva na koji način su rješavani najbanalniji sporovi među Njegoševim sunarodnicima, profilišući tako Njegoševu ličnost. Tumačeći specifičnost njegove uloge u državnim i crkvenim pitanjima onoga vremena, autor ne propušta priliku da ukaže i na postojanje danas neprevaziđenoga uzora i najvećega pjesnika jugoslovenskoga.

Centralno mjesto u književnokritičkoj obradi Milorada Stojovića zauzima ličnost i djelo Marka Miljanova Popovića. Pišući o veličini njegova rada, Stojović pravi paralele s Njegoševim stvaralačkim procesom, konstatujući da u djelu Marka Miljanova ima „njegoševskih vidova i sinteza crnogorske epike i tragike“. Zapravo, djela ovih autora predstavljaju životopis crnogorske tradicije i kulturne istorije jednoga vremena. Iznoseći određene pojedinosti iz života i rada Marka Miljanova, Stojović oseća divljenje prema čovjeku koji je svoju pismenost počeo savlađivati u pedesetoj godini života, zbog nemogućnosti da svoje misli prenese na papir. Međutim, kako Stojović primjećuje, to nije zaustavilo Marka Miljanova da napiše izvanredno književno djelo, koje je suštinski vezano za Njegoša i Ljubišu: „Njegoševo djelo je poetska sinteza sveukupnog duhovnog života našega naroda; Ljubiša je izišao iz pripovjedačke linije narodnog duha; a djelo Marka Miljanova na specifičan način sublimira etičke vrijednosti naše tradicije. Njegoš, Ljubiša i Marko Miljanov, moglo bi se reći, neponovljivim umjetničkim formama završavaju vrijeme klasične Crne Gore, podižući odnose iz kojih je njihovo djelo nastalo do normativa, do opšteg značaja. Njih trojica sublimiraju najbitnije odnose i vrijednosti naše prošlosti, u izvjesnome smislu uokviruju tu prošlost, a istovremeno, karakterom svoga djela, otvaraju budućnost.“ Dakle, životno iskustvo, mentalitet crnogorskoga naroda i jednoga doba sjedinjeni su u djelu koje

odiše jednostavnošću izlaganja građe, plemenitošću i moralnim porukama. Imajući u vidu takvu književnoumjetničku koncepciju, razumijemo ogromnu Stojovićevu inspiraciju djelom Marka Miljanova Popovića, koji (mislimo na Stojovića) iznenađuje pronicljivošću i, rekli bismo, lakoćom kritičkoga tumačenja.

Sagledavajući crnogorsku poeziju XX vijeka, Stojović izdvaja grupu autora koja je označila prekid tradicionalističkih shvatanja i koncepata stvaranja, a uspostavila nova poetička načela i vrijednosti. To su u prvome redu *Mrtve rukavice* Rista Ratkovića, *Crnci i Crnogorci* Janka Đonovića, *Pobune uma* Mirka Banjevića, *Pjesme o Ali Binaku* Radovana Zogovića, ali i druga pjesnička djela. Isto tako uočava da su najznačajniji stvaraoци savremene crnogorske poezije ostali izvan temeljnijega interesovanja kritike. Kada je riječ o crnogorskoj poeziji između dva rata, saznajemo da i pored brojnih ličnosti koje su pjesnički djelovale u tome periodu, niko od njih nije uspio da „pjesnički nadraste vrijeme u kojemu je živio“, pa je Njegoš i dalje ostao neprevaziđeni pjesnički uzor. U crnogorskoj poeziji tridesetih godina, Stojović pronalazi autore (Janko Đonović, Mirko Banjević, Radovan Zogović), koji prevazilaze postojeće literarne kriterijume i donose nova izražajna sredstva, stvarajući tako trajna književna djela poput Zogovićeve *Pjesme o Ali Binaki*, koja predstavlja najveći umjetnički domet crnogorske međuratne lirike. Kao odličan poznavalac književno-istorijskih strujanja te postepenim kritičkim opservacijama, Stojović zaključuje da se istorijski značaj međuratne generacije crnogorskih pjesnika sastoji u uspostavljanju živoga kontakta s vremenom, tradicijom i duhom Njegoševе poezije, što je ujedno značilo i početak moderne crnogorske poezije.

Kao autor prve poslijeratne crnogorske proze, Stojović je jednostavnom leksičkom aparaturom i temeljnom književnom obradom uspostavio literarne kriterijume, pomoću kojih tretira

različita problemska pitanja umjetničkoga stvaranja. Analizirajući prozno kazivanje u Crnoj Gori, autor primjećuje da, ukoliko se izuzme Njegoševa alegorijska pripovijetka „Žitije Mrđana Nesretnikovića“, Crna Gora sve do Stefana Mitrova Ljubiše nije imala pripovjedačke proze. To znači da je pripovijetka na našem prostoru svoj pravi početak dobila u Ljubišinome djelu, koji se smatra prvim prozaistom. Međutim, posebno mjesto u Stojovićevoj književno-kritičkoj opservaciji zauzeo je naš prvi prozni pisac novije ili moderne litarature – Nikola Lopičić. Aleksandar Radoman otkriva da je Stojović radio na pripremi doktorske disertacije o djelu pomenutoga autora, ali da je njeno finalizovanje onemogućio njegov stalni radni angažman u pozorištu.¹ Ocjenjujući Lopičićev pripovjedački svijet, Stojović izdvaja seoski ambijent kao dominantni inspirativni prostor piščev, dok životnost, lirizam i istinitost kazivanja vidi kao suštinske elemente Lopičićeve proze.

Dijahronijskim pristupom, Stojović daje pregled autora od Mihaila Lalića, koji obilježava kraj tradicionalne strukture pripovijedanja, preko Ćamila Sijarića, Čeda Vukovića, Miodraga Bulatovića, pa sve do Kiša, Šćepanovića, Kovača, Pekića i drugih koji formiraju osnovne poetičke postulate moderne crnogorske umjetničke proze. Bez digresija i rasplintosti u izrazu, Stojović donosi pouzdane sudove o autorima o kojima piše ističući tako enormno znanje i poznavanje književno-kulturnih pitanja. Lakoćom kritičkoga vrednovanja, Stojović definiše modele stvaralačke djelatnosti vodeći računa o estetskim vrijednostima. Ocjenjujući poeziju Mirka Banjevića, Stojović tvrdi da u njegovome prilično bogatome opusu nema nijedne pjesme koja nije darovito pisana te da sve što je napisao „ima mjeru snage, svježine i proživljenosti“. Posebno cijeni

---

¹ Aleksandar Radoman, „In memoriam Milorad Stojović“, *Lingua Montenegrina*, br. 15, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015, str. 455.

Banjevićev talenat da „veže vremena i prostore“, a da „nikad ne padne u manir, knjišku stereotipnost, u pomodarstvo“. Ulazeći u poetski svijet Radovana Zogovića, Stojović prepoznaje pisca začuđujućih lirskih detalja, ali i autora u čijoj proznoj strukturi dramatičan pejzaž čini bitnu komponentu umjetničkoga izraza.

Kada je riječ o međuratnoj crnogorskoj poeziji, autor izdvaja Janka Đonovića determinišući ga vještim opservatorom, „pjesnikom jednostavnoga, elementarnoga izraza, plastične slike“, koji je svojom „iskrenošću, zavičajnim koloritom i izvornošću pjesničkoga jezika“ ostavljao utisak na čitalačku publiku. Pažljivom analizom pronicljivoga kritičara, Stojović profilise pjesničko djelo Aleksandra Ivanovića, koje po njegovome sudu nije u dovoljnoj mjeri valorizovano od strane onih koji su ga izučavali, naglašavajući tvrdnju Isidore Sekulić, koja smatra da čitava Ivanovićeve poezija „iskreno, vaspitano iskreno, ispovijeda sopstvenu usamljenost, neostvarenost, bol i tragiku“. Sličnu poziciju zauzima i Branko Banjević, čijom se poezijom književna kritika nije bavila onoliko koliko bi trebalo, a riječ je o stvaraocu koji spada u najbolje pjesnike, ne samo svoje generacije. Po riječima Stojovića Banjevićeva je poezija „izrazit primjer modernoga poimanja i transponovanja društvenih protivrječnosti, složenih stanja čovjeka i vremena“. Zapravo, piše Stojović: „Moderna je sloboda te poezije da govori slobodu čovjeka; moderan je njen izraz, njen pristup slobodi bića, onaj slobodi koja je egzistencija, a koju često prisvajaju i opredjeljuju sopstvenim kriterijumima i ciljevima“. Iskrenim tonom žaljenja za tragičnu smrt Blaža Šćepanovića, čijim se portretom završava prvi dio „Književnih tema“, Stojović nenametljivo uvjerava da je crnogorska književnost izgubila skromnoga pručavaoca i analitičara, ali i „primjernu poetsku i ljudsku dosljednost“.

U drugome dijelu knjige naslovljenome „Osvrti, prikazi, rasprave“ uočavamo veliko iskustvo i književno znanje

Milorada Stojovića. Esejističkim pristupom i suptilnim teorijskim ogledima, ovaj autor plijeni ekspresivnošću umjetničkoga iskaza, koji postiže jednostavnom rečeničkom konstrukcijom, rasterećenom bespotrebnih asocijacija ili aluzija. Iznoseći vrlo interesantne pojedinosti iz života i rada svoga profesora Milana Bogdanovića, Stojović iskazuje poštovanje prema veličini njegove ličnosti i književnoga rada. Otkriva da ga ovaj autor podseća na Iva Andrića, ne samo po stilskim obilježjima, već po širokome poznavanju i razumijevanju onoga što prenosi i saopštava čitaocu. Za predavanja ovoga profesora Stojović kaže da je to bila „najdivnija i najelegantnija interpretacija literature. Neka vrste pjesme o pjesmi, ali bez ikakvih larpulartističkih primjesa; možda baš zbog toga“, zaključuje Stojović, „što je poticala od čovjeka koji je i sam bio pisac, upravo pjesnik u najljepšem i najpotpunijem značenju riječi“. Specifičnost Stojovićeve kazivanja posebno dolazi do izražaja u prikazima koji se odnose na najveće književne umove poput Miloša Đurića, zahvaljujući kojemu je „umjetničko i kulturno bogatstvo helenskih riznica ušlo u naše škole i biblioteke, postalo izvor ljepote i mudrosti, izvor etičkih ideala i inspiracija“, zatim Ratka Đurovića, „čovjeka enciklopedijskoga znanja“, koji je djelovao u svim oblastima stvaralaštva u Crnoj Gori ostavivši svuda dubok trag. Pišući o Radoju Radojeviću i njegovoj knjizi „Studije i ogledi iz montenegristike“ u izdanju Instituta za crnogorski jezik i književnost (Podgorica) i njenome nemjerljivome značaju u izučavanju crnogorske književnosti i kulture, Stojović ukazuje na izvanredan pregovor koji su napisali Aleksandar Radoman i Adnan Čirgić, koji su prepoznali vrijednost Radojevićeve ulaganja u crnogorsku književnu produkciju i tako iskazali poštovanje prema čovjeku koji je među prvima pružio otpor „osporavanjima našega nacionalnog bića i djela“. S posebnom pažnjom i preciznom ocjenom, Stojović ulazi u književni svijet

Sretna Asanovića, Radoslava Rotkovića, Dragana Nikolića, apostrofirajući njihovu autentičnost i književnoumjetničke kvalitete dostojne divljenja. Stojović konstatuje da je proza „najznačajnijega i najozbiljnijega prozaiste svoje generacije“ – Sretna Asanovića, modernoga senzibiliteta, u potpunosti oslobođena tradicionalističkih obrazaca, okrenuta psihološkoj analizi čovjekovih stanja, ali lišena subjektivnoga odnosa, čime joj dodjeljuje širu semantičku dimenziju.

Nezaobilazno ime u književnoumjetničkom svijetu pripada i velikome eruditi Radoslavu Rotkoviću, koji je u svojoj najnovijoj knjizi „Ne idi mojom ulicom“, po mišljenju Stojovića, konstruisao fabulu „sa izvanrednom lakoćom i vještinom, vezujući događaje gotovo poetski tečnom stilistikom, rečenicama na koje su kao na đerdan nanizane mnogobrojne „‘cake’ i detalji“. Specifičnost knjige vidi i u ispoljavanju gotovo svih elemenata književnih rodova kojima se bavi kao romansijer, pripovjedač, dramski pisac, esejista i publicista. Svestrano razumijevanje Milorada Stojovića dolazi do izražaja kada, nijansiranim ulaženjem u pjesnički univerzum Desanke Maksimović, putopisnu prozu Dušana Kostića, prvu zbirku pjesama Huseina Bašića („Od sunca ogrlica“) ili pak život sandžačkoga sela Rašlje u „Bihorcima“ Ćamila Sijarića, iznosi pouzdane kritičke sudove, koji istovremeno odaju čovjeka izoštrena uma i ogromne intelektualne snage.

Zanimljivošću naučnoga kazivanja i utemeljenim kritičkim procjenama Stojović analizira iscrpan i značajan rad Vojislava Nikčevića, koji je u knjizi „Mladi Njegoš“, kao svojoj dorađenoj doktorskoj tezi, ispitao puteve Njegoševa razvoja, vrijednosti njegovih početnih radova, leksičkim osobenostima pjesnika, kao i Njegoševom odnosu prema Vuku Karadžiću i njegovoj reformi, ali i odnosu između usmene i pisane književnosti kod nas. Stojović vjeruje da je riječ o ozbiljnome i zreleme djelu, koje predstavlja doprinos proučavanju Njegoševa lika i djela.

Pažljivo biranom leksičkom konstrukcijom, ošućanjem poštovanja i divljenja koje samo rijetki stvaraooci pošuđuju, Milorad Stojović konstituše tekstove o Vojislavu Miniću, književnome kritičaru i esejisti, koji se naročito bavi izučavanjem novije crnogorske književnosti, čuvenome Radomiru Ivanoviću, koji svojom knjigom „Dijalog s djelom“ na književnoteorijski način sagledava crnogorsku literaturu, potvrđujući time autora zavidnoga obrazovanja i umjetničkoga talenta. Tu su, takođe, tekstovi o Sretenu Peroviću, „našem nesumnjivo najuglednijem kritičaru i istraživaču u sferi pozorišnoga i dramskoga stvaralaštva“, Miroslavu Kaleziću čija je knjiga „Crna Gora i Krleža“, po riječima Stojovića „svojevrсна enciklopedija Crne Gore i Krleže“, kao i „vjesnicima i pjesnicima revolucije“ Vladu Strugaru i Božu Bulatoviću i njihovome zborniku „Kroz tmine i zore“.

Posebnu pažnju Stojovićeve knjige „Književne teme“ privlače tekstovi u kojima ovaj autor nastupa kao sjajan opservator i polemičar, ali prije svega toga odličan poznavalac književno-kulturnih dešavanja u Crnoj Gori. U svojoj književnoj raspravi sa Pavlom Zorićem, Stojović iznosi naučno fundirane stavove i ocjene, kojima potvrđuje tačnost svojih analiza. Na Zorićevo neargumentovano osporavanje postojanja crnogorske književnosti i iznošenje brojnih uvreda na račun Stojovića, ovaj autor potvrđuje svoj književno-kritički autoritet dokazujući suprotno. Iako Pavle Zorić pokušava da oduzme pravo crnogorskim piscima na nacionalnu pripadnost, Stojović lucidino odgovara da „nema smisla kvalifikovati pisce zavisno od toga da li se uklapaju u njegove nacionalno-političke koncepcije“. Na sličan način, uz uvjerljivu argumentaciju, Stojović raščišćava zablude pojedinaca, koji ne žele da prihvate crnogorsku književnost i crnogorske stvaraoce nezaslužnim laičkim procjenama. Međutim, zahvaljujući svestranosti i inetelektualnome kapacitetu Stojovića, književnost Crne Gore biva pozicionirana na

način koji joj i pripada. Stoga, Aleksandar Radoman s pravom konstatuje: „U kojoj je mjeri i s koliko superiornosti Stojovićeva knjiga iskoračila u tretiranju crnogorske književnosti kao osobena entiteta, ponajbolje svjedoče kritike koje joj ničim nijesu mogle osporiti teorijsku zasnovanost ali su njenu vrijednost pokušale osporiti lijepeći joj etiketu *regionalizma* i *izolacionizma* (Radojica Tautović i Pavle Zorić).“² Međutim, Stojović je uspio „stati na put“ neznanju svih onih koji su željeli nepravedno oduzeti status našoj književnosti. O neprocjenjivoj značaju i zalaganju za nacionalnu književnost i kulturu, svjedoče tekstovi sa šednice Centralnog komiteta SK Crne Gore, u kojima se Stojović zalagao za sva važna pitanja iz oblasti obrazovanja, nauke i kulture. Stojović naglašava da se nije ponašao kao „slobodan strelac“ (Bućin), već da je o stvaralačkim rezultatima pisaca o kojima je govorio, sudio prema svojim mogućnostima, „kritički sa estetskog stanovišta“ (podvukao M. S.).

Kada se u cjelosti sagleda publikovano izdanje „Književnih tema“ Milorada Stojovića, dolazi se do saznanja da je riječ o izuzetno ozbiljnome djelu, koje je na jednome mjestu okupilo ne samo najznačajnije stvaraocce crnogorske književnosti, već i njihove najznačajnije obrađene crnogorske književne teme. Dajući presek nacionalne poezije i proze, autor je vodio računa o estetskim i etičkim standardima, na osnovu kojih konstituise sliku razvoja crnogorske literarne djelatnosti. Pišući o Stojoviću kao o književnome kritičaru i esejisti, Krsto Pižurica uvjerava da „do Stojovića nijesmo imali sistematskoga i sistematičnijega tretiranja, ne samo savremene literature, već ni one koja pripada književnoj tradiciji“.³ On dalje navodi da se ovaj autor „lako

---

² Aleksandar Radoman, „Istoričar književnosti Milorad Stojović“, *Matica*, br. 59, Podgorica, Cetinje, 2014, str. 342.

³ Krsto Pižurica, „Milorad Stojović – književni kritičar i esejista“, *Lingua Montenegrina*, br. 12, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013, str. 295.

snalazi u materiji, suvereno kreće u prostoru i vremenu i ovlađuje kategorijama literarnoga kritičara. U djelu nalazi i analizira komponente na kojima pisac gradi djelo: Njega interesuje i struktura djela, proces umjetničkoga stvaranja, pisac i sredina, jezik piščev i stil⁴. Kao najbolji poznavalac crnogorske književnosti, Stojović je svojim kritičkim procjenama dokazao da je uvijek u centru književnih i kulturnih dešavanja te da njegovome pronicljivome umu ne može ništa ostati neistraženo. Upravo zbog toga se stiče utisak da sa lakoćom pristupa tumačenju različitih književnih tema i njihovih stvaralaca. Jednostavnim leksičkim materijalom i odmjerenim kritičkim stavom, Stojović polemíše, raspravlja i kritikuje. Time dolazi do izražaja svestrano razumijevanje autorovo, pa time i sigurnost u opservatorskome dijelu posla. Besprekornim umjetničkim iskazom i suptilnim nijansiranjem, Stojović gradi svoje literarne tekstove. Argumentovanom i nenametljivom stilizacijom svojih misli i stavova, ovaj autor se izdvaja autentičnim izražajnim sredstvima, kojima zauzima počasno mjesto među začetnicima moderne crnogorske literature.

---

⁴ Isto, str. 296.

Literatura:

- Stojović, Milorad: *Književne teme*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015.

- Pižurica, Krsto: „Milorad Stojović – književni kritičar i esejista“, *Lingua Montenegrina*, br. 12, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2013.

- Radoman, Aleksandar: „In memoriam – Milorad Stojović“, *Lingua Montenegrina*, br. 15, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2015.

- Radoman, Aleksandar: „Istoričar književnosti Milorad Stojović“, *Matica*, br. 59, Podgorica, Cetinje, 2015.